

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	9
1.1. Лідерство і лідерські якості як психолого-педагогічні феномени.....	9
1.2. Особливості розвитку дитини-лідера в дошкільному віці.....	18
1.3. Діагностика рівнів сформованості лідерських якостей у дітей дошкільного віку.....	26
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ У ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	37
2.1. Характеристика педагогічних умов формування лідерських якостей дітей дошкільного віку.....	37
2.2. Соціально-виховні можливості гри в розвитку лідерського потенціалу дошкільників.....	45
2.3. Розвиток схильності до лідерства у змісті освітніх програм для дітей дошкільного віку.....	53
2.4. Використання різних видів ігор та ігрових занять творчих ігор для розвитку лідерських якостей дошкільників.....	64
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Різні аспекти лідерства, як міждисциплінарного феномену, протягом багатьох століть розробляється в межах філософії, психології, педагогіки, соціології, менеджменту, економіки, елітології та інших наук. Лідерство як соціально-психологічне явище, лідер як сильна й харизматична особистість, стосунки між лідером і колективом були предметом дискусійного обговорення в філософських студіях, починаючи з античності й до наших часів. З утвердженням психології як науки започатковані дослідження лідерства як наукового феномену, до природи і пояснення якого існує декілька підходів. На початку ХХ ст. почалося теоретична розробка процесу управління, в контексті якого об'єктом дослідження стали також керівництво і лідерство. Починаючи з 70-х років, інтерес до вивчення лідерства суттєво зріс, про що свідчить поява робіт відомих персоналогів Дж.Мак, Грегора, Дж.Бернса, Р.Такера, Б.Келлермана, Дж. Пейджа та ін. Природа, специфіка, функції, типологія лідерства як форми неофіційного керівництва досліджується в працях В.Ануфрієва, В.Гончарова, В.Зацепіна, Т.Мальковської та ін. Зустрічаємо психологічні дослідження вітчизняних вчених (В.Бажанюк, О.Демченко, В.Камишин, Я.Коломінський, А.Мітлош, В. Моляко та ін.), в яких лідерські якості вивчаються в контексті обдарованості (лідерської, комунікативної, соціальної).

Прояви лідерства в дитячих групах на кожному віковому етапі, їх специфіку й організаторські та координаційні функції достатньо розглянуто в роботах Г.Драгунової, О.Залужного, І.Кона, А.Краковського, Д.Фельдштейна та ін. У сучасному психолого-педагогічному дискурсі продовжуються теоретичні й емпіричні дослідження, спрямовані на вивчення різних напрямів такого наукового феномену: педагогічного супроводу дитячого лідерства (О.Уманський); особливостей виховання лідерських якостей особистості в закладі освіти (Д. Алфімов); педагогічних умов розвитку лідерських якостей дітей (Т.Вежевич, І. Пєскова) тощо. Важливими сучасними розробками є праці (І. Бежа, О.Безсонової, Н. Гавриш С. Куперсміт, С. Максименка, Н. Мельник та ін.), присвячені особливостям формування лідерських якостей дошкільників.

На думку низки дослідників (Є.Аркіна, Т.Бабаєва, Г.Беленької, О.Голюк, О.Кононко, К.Крутій, М.Лісіної, В. Маршицької, С.Т.Піроженко, Т. Рєпіна, І.Рогальська-Яблонська, Т.Сенько, О.Смірнова та ін.), старший дошкільний вік є сприятливим для розвитку соціальної сфери, набуття соціально ціннісних моделей взаємодії співпраці з дорослими й однолітками, формування «м'яких навичок», розвитку лідерських якостей. Різні аспекти розвитку лідерських якостей у дошкільників вивчали М. Вікуліна (педагогічні умови формування лідерських якостей особистості дитини), М.Ємельянова (розвиток лідерського потенціалу дітей дошкільного віку у процесі дослідницької діяльності), А.Залевська (педагогічні умови розвитку лідерської спрямованості як самоцінної форми активності дитини-дошкільника), Т.Каширських (педагогічні особливості лідерства у дошкільних дитячих об'єднаннях) та ін.

Актуальність розвитку в дітей старшого дошкільного віку лідерського потенціалу відзначена в Базовому компоненті дошкільної освіти [84], в якому серед важливих характеристик дошкільника виділено низку якостей, які характеризують його як лідера: активність, ініціативність, самостійність. Зміст, форми, методи та засоби виховання в дітей таких базових рис характеру визначено в освітніх програмах [25, 39, 95 та ін.], у тому числі й парціальних [17; 22, 76 та ін.].

Водночас вважаємо необхідним добирати види діяльності, форми і методи роботи, які будуть ефективними для розвитку лідерських якостей дошкільників. У зв'язку з цим, ігрову діяльність загалом як провідну в дошкільному віці, творчі ігри зокрема, які є важливою складовою життя на цьому віковому етапі. Сучасні психологи (І. Біла, С. Копилов, К. Карасьова, Т. Піроженко та ін.), педагоги (Л. Артемова, Г. Беленька, О.Голюк, М. Савченко, Л. Лохвицька, Л. Кравчук, К.Крутій та ін.), педагоги-практики (І.Врусська, І.Кіндрат, І.Кондратець, О.Корнеєва, Л. Працьовита та ін.) наголошують на необхідності використання ігор за вільним вибором дітей, створення предметно-ігрового середовища, забезпечення педагогічного супроводу дитячої гри, збагаченні їхнього змісту.

Незважаючи на значну кількість досліджень феномену лідерства та організації ігрової діяльності дітей, ще є низка проблем, які залишаються недостатньо розробленими. Автори вказують на декілька суперечливих моментів щодо організації ігрової діяльності дошкільників: тенденцію до витіснення ігрової діяльності з життя сучасних дітей дошкільного віку, неефективний педагогічний супровід грою, авторитарний підхід в організації ігрової діяльності. З огляду на це, на рівні теорії та практики потребує з'ясування шляхів і методів розвитку лідерського потенціалу в дітей дошкільного віку, вивчення можливостей у розвитку лідерських якостей ігрової діяльності, творчих ігор зокрема.

Тема дослідження: «Розвиток лідерських якостей дітей старшого дошкільного віку засобами творчих ігор».

Об'єкт дослідження: процес розвитку лідерських якостей у дітей старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.

Предмет дослідження: творча гра як засіб розвитку лідерських якостей дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження: дослідити на рівні теорії та практики особливості розвитку лідерських якостей у дошкільному віці та розкрити значення творчих ігор у розвитку лідерського потенціалу дітей.

Завдання дослідження:

– на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрити сутність понять «лідер», «лідерство», «лідерські якості»;

– проаналізувати вікові особливості розвитку схильності до лідерства в старшому дошкільному віці;

– діагностувати рівні сформованості лідерських якостей у старших дошкільників;

– обґрунтувати педагогічні умови розвитку лідерських якостей старших дошкільників в освітньому процесі ЗДО;

– розкрити значення, методичні особливості та досвід використання творчих ігор щодо розвитку лідерських якостей дітей старшого дошкільного віку.

Для розв'язання поставлених завдань дослідження було використано комплекс науково-педагогічних **методів**. Для з'ясування сутності лідерства, особливостей розвитку лідерських якостей у дошкільному віці, значення ігрової діяльності застосовувалися *теоретичні методи*: аналіз педагогічних, психологічних, філософських, соціологічних праць з теми дослідження; порівняння, узагальнення. За допомогою *емпіричних методів* (безпосередні та опосередковані спостереження за дітьми, тестування, бесіда, соціометрична методика «Два будиночки» (Т.Марцинковського) виявлявся стан сформованості лідерських якостей у дошкільників. *Методи математичної обробки* результатів дослідження дали можливість забезпечити розподіл дітей за рівнями сформованості лідерських якостей.

Експериментальна робота проводилася на базі КЗ Вінницької міської ради Вінницької області ДНЗ №47 «Струмочок».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідницько-пошукової діяльності з проблеми дослідження обговорювалися й дістали позитивну оцінку на науково-практичних та науково-методичних конференціях і семінарах різного рівня: *зарубіжних* (Міжнародная научно-практическая конференція студентів и молодых ученых, БГПУ им. М. Танка г. Минск, 2020; *міжнародних* (III, IV, V Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти, Вінниця, 2019, 2020, 2021); *всеукраїнських* (III, IV, V Всеукраїнська науково-практична конференція «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами», Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2019, 2020, 2021; Всеукраїнська науково-практична конференція для студентів, аспірантів, докторантів, молодих учених, Харків, 2020, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020); *регіональних*: студентській звітній науково-практичній конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2020, 2021).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 6-и одноосібних публікаціях:

1. Павлюк М. Творчі ігри як засіб розвитку лідерських якостей дошкільників. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів II міжнародної гакові-практичної Інтернет-конференції. Випуск 9. Вінниця, 2020. С. 128-131.

2. Павлюк М. Развитие лидерских качеств дошкольников в игровой деятельности. *Гармонизация психофизического и социального развития детей дошкольного возраста*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. студ. и молодых ученых, г. Минск, 23 апреля 2020 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол. О.В. Леганькова (отв. ред.), Л.В. Финькевич, М.С. Мельникова; Т.В. Поздеева. Минск: БГПУ, 2020. С.26-299.

3. Павлюк М. Розвиток у дітей дошкільного віку схильності до лідерства в умовах інклюзивної освіти. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами* (м.Вінниця, ВДПУ імені М.Коцюбинського, 28-29 листопада 2019 року): збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / редкол.: О.П.Демченко, А.В.Хіля; за заг. ред. О.А.Голук. Випуск 2. Вінниця, 2019. С. 144-149.

4. Павлюк М. П. Розвиток лідерських якостей дітей дошкільного віку в творчих іграх. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів, докторантів, молод. учених, Харків, 14 трав. 2020 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред) та ін.]. Харків, 2020. С.244-246.

5. Павлюк М. Розвиток лідерських якостей дітей дошкільного віку в іграхтеатралізаціях. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 22-23 квітня 2021 р.) / за ред. О.А.Голук; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип. 10. С. 549-554.

6. Павлюк М. Розвиток схильності до лідерства у дітей дошкільного віку в процесі організації театральної діяльності. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами*: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17-19 листопада 2021 р.) / редкол. : Н. О. Комарівська, Л. В. Любчак, Т.М. Кривошея, Л. А. Присяжнюк, О. М. Блажкова, І. Г. Барановська ; за заг. ред. О. П. Демченко. Вінниця, 2021. Вип. 4. С. 363-366.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та 10-и додатків. Загальний обсяг роботи 103 сторінки. Основний обсяг викладено на 78-и сторінках. У дипломній роботі міститься 5 таблиць, 4 рисунки. Список використаних джерел нараховує 97 найменувань.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних джерел з досліджуваної проблеми та аналіз результатів констатувального етапу дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. У сучасних умовах реформування системи освіти в цілому, дошкільної зокрема оновлюються завдання виховання. Окрім засвоєння дітьми системи знань на перший план виходить необхідність виховання соціально значимих якостей, які будуть необхідними дитині в житті, спілкуванні, професійній та особистісній самореалізації. До таких базових характеристик, які необхідно виховувати з дошкільних років, й належать лідерські якості, організаторські, комунікативні та інші здібності.

2. Проблема лідерства як соціально-психологічного явища та феномену лідера як ініціативної й харизматичної особистості, стосунки між лідером і колективом є об'єктом вивчення в багатьох науках. У межах психології проводяться дослідження лідерства, теорії лідерства, визначення домінантних якостей ефективного лідера. Важливими для нас є праці вчених, в яких досліджуються прояви лідерства в дитячих групах на кожному віковому етапі, їх специфіку й організаторські та координаційні функції. Встановлено, що дошкільний вік є сенситивним для того, щоб дитина виявила свій лідерський потенціал. У дітей цього віку лідерство проявляється у таких якостях, як: активність, ініціативність, відповідальність, потребі надавати допомогу дорослим і одноліткам, рефлексії власної поведінки, послідовному виконанні своїх обіцянок, вияві суб'єктності ініціативі у грі та вільній життєдіяльності.

3. Для вивчення стану вихованості лідерських якостей у дошкільників нами було сплановано й проведено констатувальний експеримент, у ході якого визначено рівні (високий, середній, низький) вихованості лідерських якостей у дітей дошкільного віку; розроблено й проведено методику діагностики рівнів вихованості лідерських якостей дітей. Аналіз результатів дослідження показав переважання низького та середнього рівнів. Також нами виявлено протиріччя в

діяльності педагогів з розвитку лідерських якостей дітей та їхнього ставлення до ігрової діяльності.

4. Вивчення та аналіз змісту БКДО і програм навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку засвідчує, що в сучасних умовах розвитку суспільства виховання базових якостей, зокрема лідерства, ініціативності, самостійності, постає пріоритетним напрямом виховання дітей. Ураховуючи позиції вчених та результати констатувального експерименту дослідження, необхідно створювати відповідні умови, здійснювати формування лідерського потенціалу дошкільників в контексті компетентнісного підходу.

5. Найбільш сприятливою для формування лідерської позиції особистості дитини є творчі ігри, проведення яких буде сприяти формуванню навичок спілкування, ініціативності, активності, вміння організувати інших; подолати труднощі, розв'язання комунікативних завдань. Для розвитку лідерських якостей дошкільників доречно використовувати сюжетно-ігрові ігри, тривале використання яких сприятиме розвитку, самостійності, ініціативності, партесної взаємодії, вміння розподіляти обов'язки, вирішувати конфлікти як важливих якостей лідера..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агіляр Туклер В.В. Педагогічні умови виховання ініціативності дітей у сюжетно-рольовій грі. Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті: тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції, Чернівці-Сєвєродонецьк, 20 жовтня 2017. С. 86-88.

2. Агіляр Туклер В.В. Система виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі. Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. 2019. №12 (179). С. 158-162.

3. Адаир Д. Психология лидерства. М.: Эксмо, 2005. 352 с.

4. Алфімов Д. В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі : монографія. Донецьк : Каштан, 2011. 352 с.

5. Аркин Е.А. Об изучении детского коллектива. М., 1927. 270 с.

6. Артемова Л.В. Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре. К.: Вища школа, 1988. 160 с.

7. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук.кер.: А.М. Богущ; авт. кол-в: А.М. Богущ, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш [та ін.]. Київ, 2012. 26 с.

8. Баєва О. Біологічні основи влади і лідерства. *Персонал*. 2006. № 12. С. 67-72.

9. Безсонова О. К. Методика і організація дослідження лідерського потенціалу дітей старшого дошкільного ВІКУ. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2020. Вип. 55.

10. Безсонова О. К. Дефініційний аналіз поняття «лідерський потенціал дошкільника». *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. №1. С.17-25. DOI: [https://doi.org/10.31865/2077-1827.1\(99\)2020.198089](https://doi.org/10.31865/2077-1827.1(99)2020.198089)

11. Беленька Г., Гавриш Н., Васильєва С., Маршицька В., Нечай С., Орлова Г., Шкляр Н. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ: методичний посібник. Харків: Мадрид. 2015. 239 с.

12. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. *Психологическое исследование*. М. : Просвещение, 1995. 269 с.

13.Борисова В. Д., Андросова А.И. Педагогические условия развития лидерских качеств детей старшего дошкольного возраста. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2017. Т. 26. С. 6-9.

14.Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детском возрасте: норма и отклонения. М.,1989. 256 с.

15.Вебер М. Харизматическое господство. *Социологические исследования*. 1988. № 5. С. 139-147.

16.Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ«Перун», 2005. 1728 с.

17. Вітаю, театре!. Парціальна програма (для дітей старшого дошкільного віку) (авт. Макаренко Л.В.), затверджена МОН України (Лист ІМЗО від 13.11.2019 №22.1/12-Г-1068)

18.Виготський Л.С. Гра і її роль у психічному розвитку дитини. Питання психології. 1966. № 6. С. 62–68.

19.Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Х. : Мадрид, 2015. 220 с.

20.Волинець К.І., Волинець Ю.О., Стаднік Н.В. Формування лідерських якостей майбутнього дошкільного педагога в умовах євроінтеграції: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2017. № 10.2 (50.2). Жовтень. С.14-17.

21. Вруська І. Особистісний розвиток дошкільника в процесі ігрової діяльності. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. №7. С. 2–6.

22. Гавриш Н., Безсонова О., Безрукова О., Воронов В. Лідер живе у кожному. Парціальна програма для ЗДО по формуванню лідерського потенціалу дітей дошкільного віку. 2020. URL: <https://kids-program.mr-leader.com/sites/default/files/2.pdf>

23.Гавриш Н. Лідерство в дошкільному дитинстві: чи варто виховувати лідерство змалку?»: шостий вебінар проекту «Підвищення якості дошкільної

освіти в Україні» (02.03.2020 р.). URL: <http://knowledge.org.ua/uk/liderstvo-v-doshkilnomu-ditinstvi-chi-varto-vihovuvati-liderstvo-zmalku-shostij-vebinar-proie>.

24. Гавриш Н. Лідерство – риса активних, або як і навіщо плекати лідерів змалку. Дошкільне виховання. 2017. № 3. С. 2-6.

25. Гавриш Н. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Рогозянський О. С., Хартман О. Ю., Шевчук А. С. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку. Київ: Українська академія дитинства, 2017. 278 с.

26. Гойдош Н. Сутність поняття «ініціативність» у психолого-педагогічній літературі. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. № 24. С. 78-84. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/gvpkhdp/2012_24/78_83.pdf

27. Голюк О.А., Гайдукевич А., Пахальчук Н.А., Карук И.В., Колесник К.А. Воспитание у детей чувства собственного достоинства как проекции морально-гуманистических ценностей. *Science Review*. Warsaw (Poland). 2018. № 1 (8), January. Vol.5. С.13-17.

28. Гріднєва О.М. Ігрові технології як засіб формування соціальної компетентності старших дошкільників. URL: <http://refs.in.ua/igrovi-tehnologiyi-yak-zasib-formuvannyasocialenoyikompetent.html>.

29. Дафт Р.Л. Уроки лідерства. М.: Эксмо, 2006. 480 с.

30. Демченко О.П. Експлікація феномену соціальної обдарованості в контексті психолого-педагогічних досліджень. *Людинознавчі студії*: збірник наукових праць ДДПУ: Серія «Педагогіка». Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ ім.І.Франка, 2015. С.134-145.

31. Демченко О.П., Казьмірчук Н.С., Комарівська Н.О. Лідерство в структурі соціальної обдарованості. *Освітнє лідерство: від теорії до практики*: монографія / авт. кол. ; за наук. ред. В. Р. Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. С.72-87. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>.

32. Демченко О. П. Особливості створення вербальних виховних ситуацій за змістом казок у роботі з дошкільнятами. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць. Спецвипуск [за заг. ред. проф. В. І. Скрипченка]. Ч. 1. Словянськ : СДПУ, 2010. С. 81–88.
33. Демченко О.П. Спостереження за емоційними реакціями дітей у процесі створення виховних ситуацій. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* № 5. Луганськ, 2009. С.105–114.
34. Деструктивные психотехники / ред. Митрофанова И. С-Пб.: Экслибрис, 2002. 224 с.
35. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2016. 160 с. (рекомендовано, Лист МОН України від 06.11.2015 р. лист № 133 1/11-16160)
36. Дитина : методичні рекомендації до програми виховання і навчання дітей 2-7 років. К., 2013. 400 с.
37. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту. В.О. Огнев'юк; авт.кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук.ред. Г.В.Беленька. К.: Київ.ун-т ім.Б. Грінченка. К.: Київ, ун-т ім.. Б. Грінченка, 2020. 440 с
38. Дяків А. А. Виховання лідера. К. : Наук.думка, 2011. 231 с.
39. Залужный А.С. Детский коллектив и методы его изучения. М.,1931. 245 с.
40. Зубанова Л.Б. Сущность лидерства и возможность формирования его потенциала. Педагогическая наука и образование. 2007. №2. С.53-57.
41. Зорина А.В. Педагогические условия формирования лидерских качеств у студентов вуза: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Нижний Новгород, 2009. 25 с.
42. Ельконін Д.Б. Психологія гри. М. : ВЛДДОС, 1999. 345 с.

43. Іванова В.В. Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Випуск 32. С.78-81.

44. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л. В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

45. Климова Л. Е. Воспитание нравственных качеств дошкольников через формирование положительного отношения к окружающему миру средствами устного народного творчества. *Педагогические науки: журнал*. 2014. №4. С. 15-17.

46. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед.учеб. заведений. М. :Академия, 2003. 176 с.

47. Козир Р. І. Формування лідерських якостей у старших дошкільників процесі ігрової діяльності : досвід роботи ЗДО комбінованого типу «Дружна сімейка» Запорізької міської ради Запорізької області. URL: <https://www.docdroid.net/1Nd411b/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>.

48. Коломинский Я. Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах : учебное пособие. М. : АСТ, 2010. 448с.

49. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). К. :Стилос, 2000. 336 с.

50. Косенчук О. Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. К., 2013. 192 с.

51. Кочубей Т., Семенов А. Сучасні теорії лідерства: теоретичний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 40. С. 176-184.

52. Крутій К.Л. Створюємо освітній простір, дружній до дитини. *Природничо-наукова освіта дошкільників: блоково-тематичне планування на засадах інтеграції та методичні поради. Осінь-арабеска* / К. Л. Крутій, Т.І.Грицишина, І. Б. Стеценко. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2018. С.6-26.

53. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: монографія. К.: КМПУ, 2003. - 272 с.

54. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка : підручник. К.: Знання, 2007. 447 с.

55. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. СПб.: Питер, 2003. 544 с.

56. Лідер живе в кожному. Парціальна програма для закладів дошкільної освіти по формуванню лідерського потенціалу дітей дошкільного віку. (авт. Гавриш Н., Безсонова О., Безрукава О., Воронов В.), затверджена МОН України (Лист ІМЗО від 18.05.2020 №22.1/12-Г-271)

57. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения: монография. М., 1986. 144 с.

58. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності. К. : Вид-во, 2006. 256 с.

59. Максвелл Д. 21 обязательное качество лидера: пер.с англ. Е. Г. Гендель. Мн. : Попурри, 2002. 176 с.

60. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти». Х., 2009. 155 с.

61. Мельник Н.І., Мельник М.А., Особливості формування лідерських якостей у дітей старшого дошкільного віку. Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. 2018. С. 3-7. URL: <http://journals.uran.ua/apppfo>.

62. Мітлощ А. В., Моляко В. О., Бажанюк В. С., Камишин В. В. Психологічні особливості лідерської обдарованості: концепції, діагностика, тренінги : монографія. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290 с.

63. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2012. 384 с.

64. Мухина В.С. Детская психология : учебник для студентов пед. институтов. / под ред. Л. А. Венгера. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Просвещение, 1985. 272 с.
65. Наумчук Т.В. Особливості психічного розвитку дітей дошкільного віку. URL: http://www.zipro.net.ua/index.php?page_id=387.
66. Огнев'юк, В. Особлива місія дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2006. № 4. С. 3–7.
67. Паригин Б. Д. Социальная психология: стоки и перспективы. СПб.: ГУП, 2010. 322 с.
68. Піроженко, Т. О., Ладивір, С. О., Біла, І. М., Карасьова, К. В., Карабаєва, І. І., Соловійова, Л. І. Федорчук, О. І. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник. Київ; Кіровоград: Імекс-ЛТД., 2014. 228 с..
69. Піроженко, Т. О., Хартман, О. Ю. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом». Київ: Алатон, 2016.
70. Планування роботи закладу дошкільної освіти на рік. *Лист МОН № 1/9-344 від 07.07.21 року*. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/83018/>.
71. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.
72. Програма розвитку дітей від дошкільного віку «Оберіг». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.
73. Романовський О.Г., Серєда Н.В. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 20-27.
74. Сенько Т.В. Зависимость положения дошкольников в группе сверстников от форм их личностного поведения. *Вопросы психологии*. 1991. №5. С.23-28.

75. Сіренко А. Є. Формування у старших дошкільників впевненості в собі у груповій діяльності : дис. ...кан. п. наук: 13.00.08. Київ, 2016. 293 с.
76. Смирнова Е.О., Калягина Е.В. Отношение популярных и непопулярных дошкольников к сверстникам. *Вопросы психологии*. 1998. № 3. С.50-61.
77. Стаєнна О. Квест-технологія: гра, пошук, дослідження. Дошкільне виховання. 2019. №7. С.3-5.
78. Стаєнна О. Роль дорослого в дитячій грі. *Палітра педагога*. 2017. №1. С. 3–5.
79. Стандарт дошкільної освіти. Базовий компонент дошкільної освіти. Практика управління дошкільним закладом. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34925/1/O_Polovina_Ditina_mistetstvo_2021_PI.pdf
80. Татенко В. Типологія лідерства. *Психолог*. 2006. № 34. С. 12–14.
81. Тихомирова О. Виховання лідера. *Шкільний світ*. 2009. № 8. С. 19-23.
82. Уманский А. Л. Педагогическое сопровождение детского лидерства : дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01.Кострома, 2004. 318 с.
83. Филонович С.Р. Лидерство и практические навыки менеджера: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». М.: ИНФРА-М, 1999. Модуль 9. 328 с.
84. Фроленкова Н. Інтегрування зарубіжних педагогічних технологій у зміст освітніх програм сучасного українського дошкільця. *Освітній простір України*. 2016. № 8. С. 127–132.
85. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.- метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. К.: Видавничий Дім „Слово”, 2016. 248 с.
86. Шилова О.М. Развитие социального интеллекта у старших дошкольников и первоклассников в процессе общения со значимым взрослым: автореферат дисс. ... канд. психол. наук. Нижний Новгород, 2009. 20 с.

87. Щодо окремих питань діяльності закладів дошкільної освіти у 2021/2022 навчальному році: Лист МОН № 1/9-406 від 10.08.21 року. URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/83552/>.

88. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания : учебное пособие. СПб. : Питер, 2005. 366 с.

89. Яблонский С. А. Психология лидерства. К. : Высшая шк., 2003. 384 с.

90. Я у світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П.Аксьонова, А.М.Аніщук, Л. В.Артемова ; наук. кер. Кононко. К. : ТОВ «МЦФЕР», 2019. 488 с.

91. Bogardus E. S. Fundamentals of Social Psychology. N.-Y., 1942. P. 303.

92. Holiuk Oksana, Demchenko Olena, Kit Galina, Rodiuk Nataliia. Pedagogical conditions for creativity development in mathematicallygifted elementary students. *Problemspace of modern society: philosophical communicative and pedagogical interpretations*. Part II. 2019. С. 580-606.

93. Demchenko O., Koval T., Vatso M., Lyamar Y., Turchyna I. Развитие рефлексивного компонента готовности будущих педагогов к работе с одаренными детьми во время тренинговых занятий. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*. Volume I, May 22th-23th. 2020. P. 119-132.

94. Demchenko O., Stakhova I., Davydova M., Larina I., Lyamar Y., Strilets S. Preparation of Future Teachers for the Development of Giftedness of Preschool and Primary School Children by Means of Dramatization. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION*. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume II. May 28-29. 2021. С.165-177.

95. Kuczarski S. Values-Based Leadership: Rebuilding Employee Commitment, Performance and Productivity. NJ : Prentice Hall, 1995. 304 p.

96. G. -L. Lee. Re-emphasizing Character Education in Early Childhood Programs : Korean Children's Experiences. *Childhood Education Infancy Through Early Adolescence*, 2013. С. 315-322.

97. Gunther M. Charisma M. *Journal of Communication*. 1979. Vol. 29(2). P. 2–54.